

DOI: 10.33663/0869-2491-2021-32-447-456

УДК 341.01

**К. О. САВЧУК,**  
кандидат юридичних наук,  
старший науковий співробітник\*  
ORCID: 0000-0001-6966-1139

## ПИТАННЯ ЗАКОНІВ І ЗВИЧАЇВ ВІЙНИ У ПРАЦЯХ ПРЕДСТАВНИКІВ КИЇВСЬКОЇ ШКОЛИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

У статті досліджується внесок вчених, наукова та викладацька діяльність яких була пов'язана з кафедрою міжнародного права Університету Святого Володимира у Києві, у розробку проблем права війни. Проаналізовано праці В.А. Незабитовського, О.О. Ейхельмана, Р.І. Базінера, М.К. Ренненкампа, П.М. Богаєвського, присвячені загальним питанням співвідношення війни і міжнародного права та праву морської війни, правовому статусу військовополонених, правам та обов'язкам окупаючої держави, правовим питанням діяльності Червоного Хреста, Женевській конвенції про поліпшення долі поранених на полі бою від 22 серпня 1864 р.

**Ключові слова:** історія науки міжнародного права, історія української науки міжнародного права, закони і звичаї війни, В.А. Незабитовський, О.О. Ейхельман, Р.І. Базінер, М.К. Ренненкампа, П.М. Богаєвський.

### **Савчук К. А. Вопросы законов и обычаев войны в работах представителей киевской школы международного права XIX – начала XX столетий**

В статье исследуется вклад ученых, научная и преподавательская деятельность которых была связана с кафедрой международного права Университета Святого Владимира в Киеве, в разработку проблем права войны. Проанализированы труды В.А. Незабитовского, О.О. Эйхельмана, Р.И. Базинера, Н.К. Ренненкампа, П.М. Богаевского, посвященные общим вопросам соотношения войны и международного права, а также праву морской войны, правовому статусу военнопленных, правам и обязанностям оккупирующего государства, правовым вопросам деятельности Красного Креста, Женевской конвенции об улучшении участи раненых на поле боя от 22 августа 1864 г.

**Ключевые слова:** история науки международного права, история украинской науки международного права, законы и обычаи войны, В.А. Незабитовский, О.О. Эйхельман, Р.И. Базинер, Н.К. Ренненкампа, П.М. Богаевский.

### **Sachuk Kostyantyn. Questions of the laws and customs of war in the works of representatives of the Kiev school of international law of the XIX – early XX centuries**

This article explores the contribution of scientists, who's scientific and teaching activities were associated with the Department of International Law of the University of St. Volodymyr in Kiev, in the development of problems of the law of war. The works of V. Nezabitoivskii, O. Eikhel'man, R. Baziner, N. Rennenkampf, P. Bogaevskii, devoted to general issues of the relationship between war and international law, as well as the law of naval war, the legal status of prisoners of war, the rights and obligations of the occupying state, legal issues of the activities of the Red Cross, the Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded in Armies in the Field of August 22, 1864.

**Key words:** history of science of international law, history of Ukrainian science of international law, laws and customs of war, V. Nezabitoivskii, O. Eikhel'man, R. Baziner, N. Rennenkampf, P. Bogaevskii.

\*Savchuk Kostyantyn, Candidate of Juridical Sciences (Ph. D.), Senior Research Officer

**Вступ.** Окремі юридичні норми, які регламентують правила ведення війни, є таким самим давнім явищем, як і сама війна. Починаючи з найдавніших часів, практично всі цивілізації та релігійні системи намагалися тією чи іншою мірою пом'якшити жахи і страхіття війни. Проте, попри окремі спроби їхньої гуманізації, такі як, наприклад, Закони Ману у Стародавній Індії чи постанови Помісних і Вселенських соборів католицької церкви у середньовічній Західній Європі, ці норми залишалися надзвичайно жорстокими і суворими й не складали якоїсь цілісної регламентації правил ведення воєнних дій. Лише у XVIII столітті з появою професійних армій, які формувалися шляхом рекрутського набору, відбувається суттєве пом'якшення законів та звичаїв ведення війни, зокрема ставлення до поранених, військовополонених та цивільного населення супротивної сторони. Револьюційне значення в цьому контексті мала так звана доктрина Руссо, згідно з якою «війна – це відношення аж ніяк не людини до людини, але Держави до Держави, коли приватні особи стають воюючими лише випадково і зовсім не як люди і навіть не як громадяни, але як солдати; не як члени батьківщини, але тільки її захисники»<sup>1</sup>. У XIX столітті розпочинається процес кодифікації законів і звичаїв війни, яка здійснюється у двох напрямках – захист жертв війни (тобто право Женеви, початок розвитку якого був покладений Женевською конвенцією про поліпшення долі поранених на полі бою 1864 р.) та правове регулювання засобів і методів ведення воєнних дій (тобто право Гааги, початок якому був покладений такими документами, як Кодекс Лібера 1863 р., Санкт-Петербурзька декларація про скасування застосування вибухових та запалювальних куль 1868 р. і проєкт Брюссельської декларації про закони та звичаї війни 1874 р.), що, врешті-решт, приводить до прийняття Гаазьких конвенцій 1899 та 1907 рр. Тому не дивно, що міжнародно-правова доктрина XIX століття багатьох країн приділяла чималу увагу дослідженню проблематики, пов'язаної з законами та звичаями ведення війни. Не були винятком і юристи-міжнародники, наукова діяльність яких була пов'язана з Університетом Святого Володимира в Києві, у стінах якого у XIX – на початку XX століття сформувалася одна з найбільш потужних у колишній Російській імперії наукових шкіл у сфері міжнародного права.

**Огляд літератури.** Загалом розвиток науки міжнародного права в Університеті Святого Володимира був предметом наукових досліджень таких юристів-міжнародників, як В.Е. Грабар<sup>2</sup>, Д.Б. Левін<sup>3</sup>, Л.Г. Заблоцька<sup>4</sup>, Н.М. Ульянова та Ю.Я. Баскін<sup>5</sup>, О.О. Мережко<sup>6</sup>, О.В. Буткевич<sup>7</sup>, а також автора даної статті, який торкався даної проблематики як у власних публікаціях<sup>8</sup>, так і у співавторстві з В.Н. Денисовим<sup>9</sup>.

**Постановка проблеми.** Потрібно тим не менш зазначити, що в наукових працях усіх названих авторів основна увага приділялася відтворенню основних подій наукової біографії та загальному аналізу міжнародно-правових поглядів представників київської школи міжнародного права, тоді як їхні погляди щодо розвитку правового регулювання законів та звичаїв війни, кодифікація яких і відбувалася значною мірою у той період, коли ці вчені активно займалися науково-викладацькою діяльністю, поки що не привертала належної уваги вітчизняних та зарубіжних фахівців з історії міжнародного права.

**Мета та завдання дослідження.** Отже, метою статті є аналіз внеску юристів-міжнародників, що працювали в Університеті Святого Володимира у Києві у XIX – на початку XX століття у дослідження законів і звичаїв війни.

**Виклад основного матеріалу.** Хоча Університет Святого Володимира був офіційно відкритий 15 липня 1834 р., а навчальний процес у ньому розпочався у 1834/1835 навчальному році, у перші роки існування Університету міжнародне право не викладалося в ньому як окрема навчальна дисципліна, відповідно і серед професорсько-викладацького складу не було фахівців, основною сферою наукових досліджень яких було міжнародне право. Річ у тому, що університетський статут не містив положень щодо викладання на юридичному факультеті курсу природного і народного права, у рамках якого в тогочасних університетах Російської імперії, як правило, розглядалися деякі питання міжнародного права. Проте ряд питань, безпосередньо пов'язаних з міжнародно-правовою проблематикою, були предметом наукових досліджень видатного фахівця в галузі енциклопедії та історії права, члена-кореспондента Петербурзької академії наук, професора Костянтина Олексійовича Неволіна (1806–1855), який, хоча і не був юристом-міжнародником за фахом, однак заклав основні підвалини для подальшого розвитку київської школи міжнародного права. У опублікованій у 1839–1840 рр. «Енциклопедії законодавства», що стала першим у дореволюційній російській юридичній літературі комплексним викладом цієї дисципліни, чимало місця відводилося питанням міжнародного права, яке він називає законами союзу народів або правом народів (законами державними зовнішніми)<sup>10</sup>. Безпосередньо правового регулювання законів та звичаїв війни К.О.Неволін у цій праці не торкається, проте зауважує, що право народне поділяється на два розряди постанов: закони визначальні, або право народне під час миру, та закони охоронні, або право народів під час війни. До останнього, за визначенням К.О.Неволіна, «належать постанови, за якими союз народів і права, що виникають від нього, зберігаються у їхній дії заходами примусовими, і особливо війською»<sup>11</sup>. Навіть для сучасного читача безперечний інтерес викликають ті розділи другого тому «Енциклопедії законодавства», в яких автор розглядає правове регулювання міжнародних відносин у законодавствах різних держав – як давніх, так і більш сучасних, а саме – Стародавнього Китаю, Індії, Єгипту, Фінікії, Юдеї, Греції, Риму, середньовічної Європи, Франції, Німеччини, Російської держави тощо.

Після утворення відповідно до університетського статуту 1842 р. окремої кафедри «загальнонародного права» тривалий час її не вдавалося замінити фаховим юристом-міжнародником. Проте варто зауважити, що міжнародне право читали в Університеті Святого Володимира такі відомі вчені, як фахівець з римського права Олександр Олексійович Федотов-Чеховський (1806–1892) та історик російського права і компаративіст Микола Дмитрович Іванишев (1811–1874). Певний час кафедра була замінена талановитим молодим науковцем Платоном Лукичем Тутковським, але він, на жаль, помер у доволі молодому віці.

Лише 1853 р. кафедру загальнонародного права обійняв Василь Андрійович Незабитовський (1824–1883), який, безумовно, має бути визнаний одним із найвизначніших вітчизняних юристів-міжнародників. В історії науки міжнародного права йому належить почесне місце як фундатора сучасної концепції юридичної природи державної території<sup>12</sup>. Проблематика законів і звичаїв війни також привертала увагу дослідника і цьому питанню він присвятив свою університетську промову від 30 серпня 1861 р. «Міжнародні звичаї під час війни»<sup>13</sup>. Ця невелика за обсягом (усього 15 сторінок), проте блискуча за змістом промова присвячена розгляду ключового для міжнародного гуманітарного права, та й, ширше кажучи, для

науки міжнародного права в цілому питання: якою мірою право може пом'якшити війну і зробити її менш згубною для людства і чи можливо це взагалі.

В.А. Незабитовський цілком справедливо звертає увагу на суперечливу тенденцію, яку можна спостерігати протягом всієї історії розвитку міждержавних відносин. З одного боку, сам характер ведення війни суттєво пом'якшується, і якщо війни, які вели між собою давні народи, характеризувалися надзвичайною жорстокістю внаслідок того, що кожен з громадян воюючої держави вбачав у кожному громадянinin супротивної держави свого особистого ворога, то «за нинішніми звичаями, війна є відношенням держави до держави; окремих підданих вона не робить ворогами, і коли держави воюють, народи залишаються у мирі»<sup>14</sup>. Оскільки метою війни є перемога, а не фізичне знищення супротивника, то суттєво покращується ставлення до військовополонених, вбивство і пограбування цивільного населення починають визнаватися злочинними, приватна власність громадян супротивної держави користується повагою. З іншого боку, кількісний склад армій, що беруть участь у збройному протистоянні стає все більшим і більшим, зброя дедалі досконалішою і досконалішою, і відповідно, «попри відсутність особистої прагнесті у воюючих сторін, битви наші стали жорстокішими і кровопролитнішими»<sup>15</sup>.

Оскільки метою війни є перемога, яка досягається перевагою сил, то кожна держава намагається досягти такої переваги шляхом збільшення кількості своїх збройних сил та вдосконалення їх організації та озброєння. Це приводить до того, що В.А. Незабитовський називає «рухом у зачарованому колі, з якого немає виходу»<sup>16</sup>. Тобто збільшення кількості збройних сил і поява нових засобів ведення війни, по суті, не змінює самого співвідношення сил між воюючими державами, проте призводить до більш тривалих за часом і кровопролитніших за кількістю жертв війн. В.А. Незабитовський доволі послідовно виступає як прихильник поваги приватної власності індивіда під час війни; особливо його обурює свавілля морської війни, яку він влучно порівнює з наскоком норманів<sup>17</sup>. Основними шляхами, які, на думку вченого, можуть бути застосовані для того, щоб покласти певні кордони для війни, є зменшення кількості збройних сил та заборона морської блокади. Втім, досягти цього на практиці дуже складно, оскільки визначення кількості збройних сил є суверенним правом держави, яке вона всляко захищатиме, а позбавити її цього права, по суті, означає позбавити її права вести війну, що поки що є малореальним. Так само і ідея скасування морської блокади, яка є найефективнішим засобом ведення морської війни, неминуче буде сприйнята вороже великими морськими державами, в першу чергу Великою Британією. Тобто, на думку В.А. Незабитовського, «війна завжди буде війною. Множення військ, успіхи техніки, потужний розвиток промисловості та торгівлі роблять лиха війни тільки більш відчутними». Але, робить висновок він, «якщо війна завжди залишатиметься війною, це ще не значить, що вона завжди залишатиметься»<sup>18</sup>. В.А. Незабитовський справедливо звертає увагу на те, що успіхи просвітництва та розвиток економіки неминуче призводять до солідарності інтересів усього освіченого людства, що, своєю чергою, робить ідею досягнення постійного миру все більш реальною. «Можливо, недалекий той час, коли і мрія постійного миру стане реальністю»<sup>19</sup>, – робить висновок він.

Якщо для В.А. Незабитовського питання війни та миру все ж таки не були основним предметом наукових досліджень, і в історію науки міжнародного права він увійшов, як згадувалося вище, головним чином як дослідник правових про-

блем території, то його учень Роман Іванович Базінер (1841–?), який протягом 1871–1880 рр. обіймав посаду приват-доцента Університету Святого Володимира, більшість своїх наукових праць присвятив питанням права війни. Зокрема, у своїй дисертації *pro venia legendi* (тобто на отримання права читати лекції) він здійснив комплексний історико-юридичний аналіз основних етапів становлення та розвитку принципу недоторканності приватної власності у морських війнах<sup>20</sup>. Р.І. Базінер глибоко розкрив як розвиток норм позитивного міжнародного морського права стосовно правового статусу ворожої власності на нейтральному судні та нейтральної власності на ворожому судні, так і становлення доктринальних підходів таких відомих представників доктрини міжнародного права XVIII–XIX століть, як М. Гюбнер, К. Мартенс, Й.Л. Клюбер, Т. Ортолан, Л.Б. Готфель з досліджуваного питання. Так само як і В.А. Незабитовський, Р. Базінер скептично ставився до можливості забезпечення у повному обсязі засади недоторканності приватної власності у війні на морі без розв’язання ключової проблеми всього міжнародного права – заборони війни як засобу розв’язання спорів між суверенними державами. Серед вчених Університету Святого Володимира, які досліджували проблематику правового регулювання війни на морі, варто згадати ім’я професора енциклопедії права, ректора Університету Миколи Карловича Ренненкампа (1832–1899), який у своїй магістерській дисертації<sup>21</sup> звернувся до проблематики, пов’язаної з розвитком доктринальних уявлень щодо права огляду кораблів під час війни у науці міжнародного права. Основною ідеєю, яка червоною ниткою проходить через всю працю М.К. Ренненкампа, є обмеження свавілля воюючих сторін щодо нейтральної торгівлі і відповідна юридична регламентація умов, за яких такий огляд може здійснюватися.

Помітний внесок у дослідження проблематики права війни зробив наступник В.А. Незабитовського по кафедрі міжнародного права Університету Святого Володимира професор Оттон Оттонович Ейхельман (1854–1943), хоча значення його творчості для розвитку науки міжнародного права цим далеко не вичерпується<sup>22</sup>. Більше того, ця проблематика явно домінувала на початковому етапі його науково-викладацької діяльності, а вже потім, коли О.О. Ейхельман остаточно здобув репутацію одного з провідних юристів-міжнародників Російської імперії і обійняв кафедру міжнародного права Університету Святого Володимира до сфери його наукових інтересів входить широке коло питань, пов’язаних з теорією і загальними проблемами міжнародного права, історії міжнародного права та дипломатії, права міжнародних договорів, консульського права, міжнародного приватного права, а згодом і конституційного та адміністративного права.

Питанням правового регулювання законів і звичаїв війни в тогочасному міжнародному праві присвячені його магістерська та докторська дисертації. Його магістерська дисертація «Про військовий полон»<sup>23</sup> містить ретельний аналіз як норм позитивного міжнародного права, що регламентували статус військовополонених, норм національного права Росії, Франції, Німеччини, Австрії та інших держав, так і доктринальних позицій таких вчених, як Г. Гроцій, К. Бінкерсгук, Й. Мозер, Г. Вітон, Й.-К. Блюнчлі, Д.І. Каченовський, А.М. Стоянов, Ф.Ф. Мартенс та багатьох інших.

Як послідовний і переконаний позитивіст О.О. Ейхельман сприймає війну як цілком правомірний, хоча й небажаний засіб розв’язання міждержавних суперечок. Він намагається тлумачити її саме як юридичний процес, аналог

судового процесу у внутрішньому праві. «Законна війна є юридичним процесом. Незважаючи на відсутність над нею об'єктивної третьої сили, вона не є так званим природним станом, а скоріше органічним суспільним, та особливо міжнародно-правовим поняттям, юридичним процесом»<sup>24</sup>, – переконаний він.

Докторська дисертація О.О.Ейхельмана є найбільш комплексним дослідженням інституту воєнної окупації в дореволюційній російській та українській юридичній науці. Він послідовно виступає за максимально можливу гуманізацію війни, її узгодження з вимогами цивілізації. Він вдало поєднав аналіз позитивних норм міжнародного права, зокрема Брюссельської декларації про закони і звичаї війни 1874 р., яка хоча й не була ратифікована державами, проте однозначно сприймалася в доктрині як виклад положень чинного на той час міжнародного права та міжнародно-правової доктрини.

О.О.Ейхельман дослідив сутність поняття воєнного заняття ворожої території, повноваження влади держави-окупанта до державного життя на окупованій ним ворожій території, зокрема права окупанта щодо майна держави-супротивника, а також обов'язки держави-окупанта. Цікаво, що, намагаючись ввести війну у відповідні правові рамки, він сприймає її як процесуально-правовий засіб<sup>25</sup>. Також заслуговує на увагу його позиція щодо правомірності партизанської боротьби на зайнятих ворожою армією територіях. Він, що є зовсім нетиповим для тогочасної міжнародно-правової доктрини, на що свого часу справедливо звертав увагу В.Е.Грбар<sup>26</sup>, виступає прихильником визнання за населенням окупованої території права на супротив окупанту.

Останнім серед дореволюційних професорів міжнародного права Університету Святого Володимира був Петро Михайлович Богаєвський (1866–1929), найбільш відомий у дореволюційній науці міжнародного права дослідник правових проблем діяльності Червоного Хреста. Саме діяльності цієї міжнародної неурядової гуманітарної організації присвячено його магістерську та докторську дисертації. У захищеній у 1905 р. магістерській дисертації<sup>27</sup> П.М.Богаєвський зосередив свою увагу на дослідженні історії прийняття та юридичного змісту Женевської конвенції про поліпшення долі поранених на полі бою від 22 серпня 1864 р. – першого міжнародно-правового документа договірної характеру, що мав своєю метою здійснювати захист жертв війни і поклав початок розвитку так званого права Женеви, а також діяльності національних товариств Червоного Хреста.

Продовжуючи розробляти міжнародно-правову проблематику, пов'язану з діяльністю Червоного Хреста та його впливом на кодифікацію законів і звичаїв війни, П.М.Богаєвський у 1913 р. захистив докторську дисертацію на тему «Червоний Хрест у розвитку міжнародного права. Міжнародний союз Червоного Хреста»<sup>28</sup>. У цій праці відображена діяльність Червоного Хреста у період між прийняттям Женевської конвенції про поліпшення долі поранених на полі бою від 22 серпня 1864 р. до її перегляду на дипломатичній конференції у Женеві 1906 р. При цьому особлива увага була приділена впливу франко-пруської війни 1870–1871 рр. на застосування положень конвенції та на міжнародно-правове становище Червоного Хреста.

**Висновки.** Отже, можна стверджувати, що проблематика законів і звичаїв війни була одним з найбільш популярних напрямів наукових досліджень представників дореволюційної київської школи міжнародного права. Всі

юристи-міжнародники, науково-викладацька діяльність яких пов'язана з кафедрою загальнонародного (згодом міжнародного) права Університету Святого Володимира, опублікували праці, присвячені загальним питанням співвідношення війни та міжнародного права, або правовому регулюванню засобів і методів ведення війни та захисту жертв війни.

Ця тематика також домінує у їхніх дисертаційних дослідженнях. Зокрема, їй присвячена дисертація *pro venia legendi* Р.І. Базінера, магістерська дисертація М.К. Ренненкампа, магістерські і докторські дисертації О.О. Ейхельмана та П.М. Богаєвського. Серед тематики, що була предметом наукових пошуків до революційних київських юристів-міжнародників, можна виокремити загальні питання співвідношення війни та міжнародного права (В.А. Незабитовський), право морської війни, зокрема недоторканність приватної власності під час морської війни (М.К. Ренненкамп, Р.І. Базінер), правовий статус військовополонених (О. Ейхельман), права та обов'язки окупаючої держави (О.О. Ейхельман), правові питання діяльності Червоного Хреста (П.М. Богаєвський), юридичний зміст та історія прийняття Женевської конвенції про поліпшення долі поранених на полі бою від 22 серпня 1864 р. (П.М. Богаєвський).

1. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре, или принципы политического права. *Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре. Трактаты* / пер. с фр. Москва: КАНОН-пресс, Кучково поле, 1998. С. 204. 2. Грабарь В.Э. Материалы к истории литературы международного права в России (1647–1917) / науч. ред., автор биографического очерка и составитель библиографии У.Э. Батлер; отв. ред. и автор предисловия В.А. Томсинов. Москва: Зерцало, 2005. С. 432–439. 3. Левин Д.Б. Наука международного права в России в конце XIX и начале XX в.: общие вопросы теории международного права. Москва: Наука, 1982. С. 64–67. 4. Заблоцька Л.Г. Развитие науки международного права вченими Університету Святого Володимира. *Український часопис міжнародного права*. 1993. № 1. С. 117–134. 5. Ульянова Н.Н., Баскин Ю.Я. Василий Андреевич Незабитовский как международник. К 140-летию со дня рождения (1824–1964). *Советский ежегодник международного права 1963*. Москва, 1965. С. 335–343. 6. Merezhko O.O. On the Origins on the Ukrainian Science of International Law. *JUS GENTIUM: Journal of International Legal History*. 2017. Vol. 2. № 2. P. 449–452. 7. Bytkevych O.V. The Nezabytovskiy Concept of the Law of International Community. *JUS GENTIUM: Journal of International Legal History*. 2017. Vol. 2. № 2. P. 485–503. 8. Savchuk K. International Law at the Saint Volodymyr Imperial University of Kyiv in the 19th and Early 20th Centuries. *Polish Yearbook of International Law*. Vol. XXXIX. 2019. Warszawa, 2020. P. 89–110. 9. Денисов В.Н., Савчук К.О. Развитие науки международного права в Україні у XIX – першій половині XX сторіччя. *Українській щорічник міжнародного права*. 2008. Київ: Видавничий дім «Промінь», 2010. С. 275–278. 10. Неволин К.А. Полное собрание сочинений. Т.1: Энциклопедия законоведения. Введение в энциклопедию законоведения, общая ее часть и первая половина особенной части. Санкт-Петербург, 1857. С. 67. 11. Там само. С. 71–72. 12. Savchuk K. International Law at the Saint Volodymyr Imperial University of Kyiv in the 19th and Early 20th Centuries. *Polish Yearbook of International Law*. Vol. XXXIX. 2019. Warszawa, 2020. P. 98. 13. Незабитовський В.А. Международные обычаи во время войны. *Антологія української юридичної думки. Т. 8: Міжнародне право* / Упорядники: В.Н. Денисов, К.О. Савчук; відп. редактор В.Н. Денисов. Київ, 2004. С. 112–126. 14. Там само. С. 113. 15. Там само. С. 114. 16. Там само. С. 116. 17. Савчук К.О. Життєвий шлях та наукова біографія професора Василя Андрійовича Незабитовського. *Права держава: Щорічник наукових праць*. 2010. Вип. 21. С. 419. 18. Незабитовський В.А. Международные обычаи во время войны... С. 125. 19. Там само. С. 126. 20. Базінер Р.И. Неприкосновенность частной собственности в международных

войнах. *Наука міжнародного права в університеті Святого Володимира. В 2 т. Т. 1:* В.А. Незабитовський, М.К. Ренненкамф, Р.І. Базінер / Упорядники О.В. Задорожній, В.А. Короткий. Київ, 2004. С. 146–244. **21.** Ренненкамф Н.К. История учения публицистов о праве осмотра кораблей во время войны. *Наука міжнародного права в університеті Святого Володимира. В 2 т. Т. 1.* С. 114–164. **22.** Савчук К.О. Отон Отоневич Эйхельман – біографічний нарис та міжнародно-правові погляди. *Науково-практичний фаховий журнал «Міжнародне право»*. 2012. № 2. С. 237–249. **23.** Eichelmann O. Über die Kriegsgefangenschaft. Eine völkerrechtliche Studie. Dorpat: Druck von C. Mattiesen, 1878. 201 s. **24.** Eichelmann O. Über die Kriegsgefangenschaft. Eine völkerrechtliche Studie. Dorpat: Druck von C. Mattiesen, 1878. S. 7. **25.** Эйхельман О.О. Военное занятие неприязнительской страны. Ярославль: Типография Г.В. Фальк, 1879. С. 120. **26.** Грабарь В.Э. Материалы к истории литературы международного права в России (1647–1917)... С. 558–559. **27.** Богаевский П.М. Красный крест в развитии международного права: Национальные общества Красного креста и Женевская конвенция 22 авг. 1864 года. Ч. 1. Москва: Т-во Скоропеч. А.А. Левенсон, 1906. 344 с. **28.** Богаевский П.М. Красный крест в развитии международного права: Международный союз Красного креста. Ч. 2. Москва: Т-во Скоропеч. А.А. Левенсон, 1913. 657 с.

### References

1. Russo Zh.-Zh. Ob obschestvennom dogovore, ili printsipy politicheskogo prava. *Russo Zh.-Zh. Ob obschestvennom dogovore. Traktaty* / per. s fr. Moskva: KANON-press, Kuchkovo pole, 1998. S. 204. [rus].
2. Grabar V.E. Materialy k istorii literatury mezhdunarodnogo prava v Rossii (1647–1917) / Nauch. red., avtor biograficheskogo ocherka i sostavitel bibliografii U.E. Batler. Otv. red. i avtor predisloviya V.A. Tomsinov. Moskva: Zertsalo, 2005. S. 432–439. [rus].
3. Levin D.B. Nauka mezhdunarodnogo prava v Rossii v kontse XIX i nachale XX v.: Obschie voprosy teorii mezhdunarodnogo prava. Moskva: Nauka, 1982. S. 64–67. [rus].
4. Zablotska L.H. Rozvytok nauky mizhnarodnogo prava vchenymy Universytetu Sviatoho Volodymyra. *Ukrainskyi chasopys mizhnarodnoho prava*. 1993. № 1. S. 117–134 [ukr].
5. Ulyanova N.N., Baskin Yu.Ya. Vasiliy Andreevich Nezabitoivskiy kak mezhdunarodnik. K 140-letiyu so dnya rozhdeniya (1824–1964). *Sovetskiy ezhegodnik mezhdunarodnogo prava 1963*. Moskva, 1965. S. 335–343. [rus].
6. Merezhko O.O. On the Origins of the Ukrainian Science of International Law. *JUS GENTIUM: Journal of International Legal History*. 2017. Vol. 2. № 2. P. 449–452.
7. Bytkevych O.V. The Nezabytovskiy Concept of the Law of International Community. *JUS GENTIUM: Journal of International Legal History*. 2017. Vol. 2. № 2. P. 485–503.
8. Savchuk K. International Law at the Saint Volodymyr Imperial University of Kyiv in the 19th and Early 20th Centuries. *Polish Yearbook of International Law*. Vol. XXXIX. 2019. Warszawa, 2020. P. 89–110.
9. Denysov V.N., Savchuk K.O. Rozvytok nauky mizhnarodnogo prava v Ukraini u XIX – pershii polovyni XX storichchia. *Ukrainskii shchorichnyk mizhnarodnoho prava*. 2008. Kyiv: Vydavnychii dim «Promeni», 2010. S. 275–278. [ukr].
10. Nevolin K.A. Polnoe sobranie sochineniy. T. 1: Entsiklopediya zakonovedeniya. Vvedenie v entsiklopediyu zakonovedeniya, obschaya ee chast i pervaya polovina osobennoy chasti. Sankt-Peterburg, 1857. S. 67. [rus].
11. Nevolin K.A. Polnoe sobranie sochineniy. T. 1: Entsiklopediya zakonovedeniya. Vvedenie v entsiklopediyu zakonovedeniya, obschaya ee chast i pervaya polovina osobennoy chasti. Sankt-Peterburg, 1857. S. 71–72. [rus].
12. Savchuk K. International Law at the Saint Volodymyr Imperial University of Kyiv in the 19th and Early 20th Centuries. *Polish Yearbook of International Law*. Vol. XXXIX. 2019. Warszawa, 2020. P. 98.
13. Nezabytovskiy V.A. Mezhdunarodnyie obyichai vo vremena voynyi. Antolohiia ukrainskoi yurydychnoi dumky. T. 8: Mizhnarodne pravo / Uporiadnyky: V.N. Denysov, K.O. Savchuk; vidp. redaktor V.N. Denysov. Kyiv, 2004. S. 112–126. [rus].
14. Nezabytovskiy V.A. Mezhdunarodnyie obyichai vo vremena voynyi. Antolohiia ukrainskoi yurydychnoi dumky. T. 8: Mizhnarodne pravo / Uporiadnyky: V.N. Denysov, K.O. Savchuk; vidp. redaktor V.N. Denysov. Kyiv, 2004. S. 113. [rus].
15. Nezabytovskiy V.A. Mezhdunarodnyie obyichai vo vremena voynyi. Antolohiia ukrainskoi yurydychnoi dumky. T. 8: Mizhnarodne pravo / Uporiadnyky: V.N. Denysov,



K.O.Savchuk; vidp. redaktor V.N.Denysov. Kyiv, 2004. S. 114. [rus]. **16.** Nezabytovskiy V.A. Mezhdunarodnyie obyichai vo vremya voynyi. Antolohiia ukrainskoi yurydychnoi dumky. T. 8: Mizhnarodne pravo / Uporiadnyky: V.N.Denysov, K.O.Savchuk; vidp. redaktor V.N.Denysov. Kyiv, 2004. S. 116. [rus]. **17.** Savchuk K.O. Zhyttievyi shliakh ta naukova biohrafia profesora Vasylia Andriiovycha Nezabytovskoho. *Pravova derzhava: Shchorichnyk naukovykh prats.* 2010. Vyp. 21. S. 419. [ukr]. **18.** Nezabytovskiy V.A. Mezhdunarodnyie obyichai vo vremya voynyi. Antolohiia ukrainskoi yurydychnoi dumky. T. 8: Mizhnarodne pravo / Uporiadnyky: V.N.Denysov, K.O.Savchuk; vidp. redaktor V.N.Denysov. Kyiv, 2004. S. 125. [rus]. **19.** Nezabytovskiy V.A. Mezhdunarodnyie obyichai vo vremya voynyi. Antolohiia ukrainskoi yurydychnoi dumky. T. 8: Mizhnarodne pravo / Uporiadnyky: V.N.Denysov, K.O.Savchuk; vidp. redaktor V.N.Denysov. Kyiv, 2004. S. 126. [rus]. **20.** Baziner R.I. Neprikosovennost chastnoy sobstvennosti v mezhdunarodnykh voynakh. *Nauka mizhnarodnogo prava v universyteti Sviatoho Volodymyra. V 2 t. T. 1:* V.A. Nezabytovskiy, M.K. Rennenkampf, R.I. Baziner / Uporiadnyky O.V. Zadorozhnyi, V.A. Korotkiy. Kyiv, 2004. S. 146–244. [rus]. **21.** Rennenkampf N.K. Istoriya ucheniya publitsistov o prave osmotra korably vo vremya voynyi. *Nauka mizhnarodnogo prava v universyteti Sviatoho Volodymyra. V 2 t. T. 1:* V.A. Nezabytovskiy, M.K. Rennenkampf, R.I. Baziner / Uporiadnyky: O.V. Zadorozhnyi, V.A. Korotkiy. Kyiv, 2004. S. 114–164. [rus]. **22.** Savchuk K.O. Oton Otonovykh Eikhelman – biohrafichnyi narys ta mizhnarodno-pravovi pohliady. *Naukovo-praktychnyi fakho-vyi zhurnal “Mizhnarodne pravo”.* 2012. № 2. S. 237–249. [ukr]. **23.** Eichelmann O. Über die Kriegsgefangenschaft. Eine völkerrechtliche Studie. Dorpat: Druck von C. Mattiesen, 1878. 201 s. (German). **24.** Eichelmann O. Über die Kriegsgefangenschaft. Eine völkerrechtliche Studie. Dorpat: Druck von C. Mattiesen, 1878. S. 7. (German). **25.** Eichelmann O.O. Voennoe zanyatie nepriyatelskoy strani. Yaroslavl: Tipografiya G.V. Falk, 1879. S. 120. [rus]. **26.** Grabar V.E. Materialy k istorii literatury mezhdunarodnogo prava v Rossii (1647–1917) / Nauch. red., avtor biograficheskogo ocherka i sostavitel bibliografii U.E. Batler. Otv. red. i avtor predisloviya V.A. Tomsinov. Moskva: Zertsalo, 2005. S. 558–559. [rus]. **27.** Bogaevskiy P.M. Krasnyi krest v razvitii mezhdunarodnogo prava: Natsionalnye obschestva Krasnogo kresta i Zhenevskaya konventsia 22 avg. 1864 goda. Ch. 1. Moskva: T-vo Skoropech. A.A. Levenson, 1906. 344 s. [rus]. **28.** Bogaevskiy P.M. Krasnyi krest v razvitii mezhdunarodnogo prava: Mezhdunarodnyy soyuz Krasnogo kresta. Ch. 2. Moskva: T-vo Skoropech. A.A. Levenson, 1913. 657 s. [rus].

**Sachuk Kostyantyn. Questions of the laws and customs of war in the works of representatives of the Kiev school of international law of the XIX – early XX centuries)**

*This article explores the contribution of scientists, who's scientific and teaching activities were associated with the Department of International Law of the University of St. Volodymyr in Kiev, in the development of problems of the law of war.*

*In the XIX century began the process of codification of laws and customs of war, which is carried out in two directions – the protection of war victims (i.e., the Geneva law, which began with the Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded in Armies in the Field 1864) and legal regulation of limits on methods and means of waging war (i.e. the Hague Law, which began with documents such as the Liber Code 1863, the St. Petersburg Declaration Renouncing the Use, in Time of War, of Explosive Projectiles Under 400 Grammes Weight 1868 and the draft Brussels Declaration Concerning the Laws and Customs of War 1874), which eventually led to adoption of the Hague Conventions of 1899 and 1907. It is not surprising, therefore, that the international legal doctrine of the nineteenth century in many countries has paid considerable attention to the study of issues related to the laws and customs of war. International lawyers, whose scientific activity was connected with St. Volodymyr's University in Kyiv, were no exception. All of them have published works on the general question of the relationship between war and international law, or the legal regulation of limits on methods and means of waging war and protecting the victims of war. This topic also dominates in their dissertation research, in particular the dissertation pro venia legendi by R. Baziner, master's dissertation by N. Rennenkampf, master's and doctoral dissertations by O. Eikhelman and P. Bogaevskii. Among the topics that were the subject of doctoral research of pre-revolutionary Kyiv international*

lawyers can be identified general issues of the relationship between war and international law (*V. Nezabitovskii*), the law of naval warfare, in particular the inviolability of private property during naval war (*N. Rennenkampf, R. Baziner*), legal status of prisoners of war (*O. Eichelman*), rights and responsibilities of the occupying state (*O. Eikhel'man*), legal issues of the Red Cross (*P. Bogaevskii*), legal content and history of adoption Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded in Armies in the Field of August 22, 1864 (*P. Bogaevskii*).

**Key words:** history of science of international law, history of Ukrainian science of international law; laws and customs of war; *V. Nezabitovskii, O. Eikhel'man, R. Baziner, N. Rennenkampf, P. Bogaevskii*.

**DOI: 10.33663/0869-2491-2021-32-456-465**

УДК: 341.1.01

**І. М. ПРОЦЕНКО,**  
кандидат юридичних наук  
ORCID: 0000-0001-6404-1061

## СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ ТА МІЖНАРОДНИХ ЗВИЧАЇВ У ВНУТРІШНЬОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

У статті приділяється увага питанню законодавчого регулювання правил дії міжнародного договору та міжнародного звичаю як джерел права України. Критично проаналізовано запропоновані новітньою судовою практикою способи врегулювання колізійних питань, що виникають при застосуванні міжнародних договорів в Україні. Наведено низку сучасних прикладів застосування міжнародного звичаю до регулювання суспільних відносин в Україні (а саме як підстави для порушення цивільного провадження з розгляду позовів, поданих громадянами України до Російської Федерації; застосування звичаїв міжнародного гуманітарного права військовослужбовцями України), зроблено наголос на нагальній потребі формулювання докладного законодавчого регулювання питання дії в Україні міжнародного звичаю як джерела права.

**Ключові слова:** джерела права, джерела міжнародного права, міжнародний договір, міжнародний звичай.

### **Проценко И.Н. Современные проблемы применения международных договоров и международных обычаев во внутреннем праве Украины**

В статье уделяется внимание вопросу законодательного регулирования правил действия международного договора и международного обычая как источников права Украины. Критически проанализированы предложенные новейшей судебной практикой способы урегулирования коллизионных вопросов, которые возникают при применении международных договоров в Украине. Приведен ряд примеров применения международного обычая к регулированию общественных отношений в Украине (в частности, как основания для возбуждения гражданского производства по рассмотрению исков, поданных гражданами Украины к Российской Федерации, применение обычаев международного гуманитарного права военнослужащими Украины), акцентировано внимание на насущной необходимости подробного законодательного регулирования вопроса действия в Украине международного обычая как источника права.

**Ключевые слова:** источники права, источники международного права, международный договор, международный обычай.

\***Protsenko Iryna**, Candidate of Juridical Sciences (Ph. D.)